

УДК 342: 342.7 (477)

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРОЦЕС ТА ПРАВА ЛЮДИНИ (ПРО ПРИКЛАДНІ КАТЕГОРІЇ В ТЕОРІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА)

Приходько Х.В., к.ю.н., доцент

Академія муніципального управління

У статті аналізується зміст співвідношення конституційного процесу та прав людини, висвітлюється місце та роль конституційного процесу в механізмі забезпечення конституційних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, розкривається правова сутність конституційного процесу як гарантії реалізації конституційних прав, свобод і обов'язків в Україні.

Ключові слова: права людини, конституційний процес, конституційно-процесуальні гарантії прав, свобод і обов'язків людини і громадянина, процесуальний механізм реалізації конституційних прав, свобод і обов'язків.

Приходько К.В. КОНСТИТУЦИОННЫЙ ПРОЦЕСС И ПРАВА ЧЕЛОВЕКА (О ПРИКЛАДНЫХ КАТЕГОРИЯХ В ТЕОРИИ КОНСТИТУЦИОННОГО СУБЪЕКТИВНОГО ПРАВА) / Академия муниципального управления, Украина

В статье анализируется содержание соотношения конституционного процесса и прав человека, освещается место и роль конституционного процесса в механизме обеспечения конституционных прав, свобод и обязанностей человека и гражданина, раскрывается правовая сущность конституционного процесса как гарантии реализации конституционных прав, свобод и обязанностей человека и гражданина.

Ключевые слова: права человека, конституционный процесс, конституционно-процесуальные гарантии прав, свобод и обязанностей человека и гражданина, процесуальний механізм реалізації конституційних прав, свобод и обязанностей.

Prikhod'ko K.V. CONSTITUTIONAL PROCESS AND HUMAN RIGHT (ABOUT APPLIED CATEGORY IN THEORIES OF THE CONSTITUTIONAL SUBJECTIVE RIGHT) / Academy of municipal management, Ukraine

This article analyzes the content ratio of the constitutional process and human rights, highlights the role and place of the constitutional process in the mechanism of constitutional rights, freedoms and duties of human and citizen, reveals the legal essence of the constitutional process as the guarantee of realization of the constitutional rights, freedoms and duties of human and citizen.

Key words: human rights, the constitutional process, constitutional and procedural guarantees of the rights, freedoms and duties of human and citizen, procedural mechanism of the realization of constitutional rights, freedoms and duties.

Слід цілком погодитись з тим твердженням, що закріплена Конституцією України від 28 червня 1996 р. система прав і свобод, обов'язків людини і громадянина максимально імплементує положення міжнародно-правових актів у галузі прав людини. Враховані також досягнення світового конституціоналізму, вітчизняної наукової думки, практика конституційного будівництва та інші чинники [1, 21]. Конституюванням світових досягнень у сфері соціальної значущості людини, формалізованих у міжнародно-правових стандартах, Українська держава визначила одним з основних пріоритетів своєї діяльності утвердження і забезпечення прав і свобод людини, що є головним обов'язком держави. У цьому зв'язку, зважаючи на соціальний розвиток – якісні зміни в глобалізаційному та національному вимірах, потребує постійної уваги як з боку держави, так і суспільства механізм реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина. Конституційний процес здійснює функцію процесуально-правового фундаменту забезпечення реалізації зазначеного обов'язку держави і, таким чином, виступає узагальнюючим і системоутворюючим критерієм спроможності держави щодо прав людини. Отже, метою нашого дослідження є висвітлення категорій процесуального змісту, які лежать у концептуальній основі згаданого механізму, тобто – характеристика конституційного процесу як процесуально-правової основи забезпечення конституційних прав, свобод і обов'язків людини і громадянина в Україні. До «категорій процесуального змісту» автор відносить, наприклад, такі: процесуальні права, процесуальні гарантії, процесуальний режим, процесуальну відповідальність, процесуальні строки, процесуальні етапи та стадії та ін. [2]. Розглянемо деякі з них детальніше в конституційно-правовому зрізі.

Наприклад, процесуальні гарантії реалізації конституційних прав і свобод людини і громадянина, які, по-перше, уособлюють у своєму змісті інші категорії; по-друге, здійснюють стабілізуючу функцію щодо прав людини; по-третє, – забезпечують процесуальний режим тощо. У матеріальному сенсі, гарантії реалізації конституційних прав і свобод людини і

громадянина – це умови та засоби, принципи та норми, які забезпечують здійснення, охорону і захист зазначених прав, є порукою виконання державою та іншими суб'єктами правовідносин тих обов'язків, які покладаються на них з метою реалізації конституційних прав та свобод людини і громадянина [3, 246]. Процесуальні гарантії – це встановлені законом правові засоби забезпечення належної реалізації процесуальних норм, досягнення цілей та завдань процесуальної діяльності [4, 188]. Значну частину семантичної бази цих понять складають значення слів «забезпечувати», «засіб», «умови». Так, наприклад, «забезпечувати» означає створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось. Або в іншому значенні – захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки [5, 375]. Засіб – це якась спеціальна дія, що дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось; спосіб [5, 420]. «Умови» в одному зі своїх значень тлумачаться як обставини, особливості реальної дійсності, за яких відбувається або здійснюється що-небудь; або правила, які існують або встановлені в тій чи іншій галузі життя, діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь [5, 1506]. Щодо категорії «процесуальної діяльності», змістом якої обумовлені процесуальні гарантії, то це поняття визначається цілком обґрунтовано «як система дій, що відповідає вимогам послідовності, узгодженості» [6, 13]. Безспірно, критеріями процесуальної діяльності можна виділити й ряд інших, але ці, на наш думку, є універсальними та домінуючими.

Аналіз зазначених положень наводить на роздуми про природність, невід'ємність і нерозривність матеріальних гарантії і процесуальних гарантії прав людини, обумовлених змістом конституційного принципу верховенства права. З одного боку, через призму розуміння верховенства права виступають на поверхню проблемні питання інституціоналізації конституційних матеріальних і процесуальних гарантії реалізації прав, свобод і обов'язків людини як системи. З іншого ж, – аналізуючи концептуальні висновки вчених, методологічною основою яких стала європейська доктрина верховенства права, а також практика Європейського суду з прав людини [7, 44-46], стає такою ж очевидною єдність двох видів гарантії – матеріальних і процесуальних, якою сприймається сьогодні вже усталена на прикладному рівні єдність прав і обов'язків.

Отже, проблема гарантії прав людини в цілому, конституційно-процесуальних гарантії, зокрема, включає декілька проблемних питань, одним з яких є забезпечення їх єдності з матеріальними – єдності в змісті та обсязі правової регламентації, рівні правової регламентації. Враховуючи викладене, під конституційно-процесуальними гарантіями реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина слід розуміти системний комплекс встановлених конституційним процесуальним законодавством принципів, умов, засобів, форм і процедур здійснення конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Досліджуючи питання процесуальних гарантії у системному зв'язку з питанням механізму реалізації прав людини, слід відзначити гуманістично-орієнтованою, а також методологічно значущою позицію Є.О. Гіди, який дійшов висновку, що юридичний порядок реалізації прав людини має два види:

1. Ініціативний – реалізація прав та свобод забезпечується самою особою, яка сама визначає порядок їх реалізації, організує їх здійснення (саме так, на думку автора, реалізується більшість політичних та особистих прав людини – свобода слова, совісті, мітингів, демонстрацій тощо). Наприклад, згідно зі статтею 35 Конституції України громадянин сам вирішує, чи буде він сповідувати яку-небудь релігію чи взагалі не буде сповідувати жодної, відправляти релігійні культу або ж вести атеїстичну пропаганду. Носію відповідного права законом надається можливість самому визначити порядок його реалізації, вживати певних організаційних заходів для його здійснення.
2. Процедурно-правовий – при цьому порядку закон, тією чи іншою мірою, визначає спосіб реалізації людиною своїх прав. Тобто закон встановлює певну процедуру, порядок реалізації права людини: послідовність дій самого носія прав та свобод, а також зобов'язаних суб'єктів права, зміст цих дій, виконання яких спрямовано на досягнення мети найбільш точного і повного використання певного права людини. Залежно від правозастосовної діяльності Є.О. Гіда підрозділяє цей вид порядку на:
3. Порядок, при якому не використовується правозастосовна діяльність, тобто реалізація прав людини в галузі цивільних (майнових) відносин, коли їх здійснення відбувається

шляхом укладення договорів (угод), які не потребують складання правозастосовних актів. Наприклад, реєстрація будь-якої угоди;

4. Порядок реалізації прав людини, який включає в себе правозастосовну діяльність відповідних органів чи громадських організацій. У цьому випадку правозастосовна діяльність (застосування диспозиції) має чітко визначені процедурні форми, порядок реалізації цих прав обов'язково передбачається нормами права та характеризується прийняттям правозастосовних актів [8, 36-37].

Ці положення призводять до важливих висновків про концепцію самообмеження участі держави в реалізації прав і свобод, обов'язків. Тобто, процесуальні гарантії не означають нав'язування особі того чи іншого порядку використання тієї чи іншої можливості, а лише повинні сприяти або створювати достатні умови її використання. Аналогічну ситуацію можна спостерігати в ході реалізації конституційних обов'язків. «Самообмеження» має прояв у встановленні оптимального обсягу конституційних обов'язків, у незловживанні правом з боку держави. Отже, виникає питання про критерії гарантованості, яким, на наше глибоке переконання, є доступність і реальність – як принципи або умови для здійснення прав і свобод, а також оптимальність і законність – як принципи здійснення обов'язків. Гарантованість означає доступність і реальність, оптимальність і панування законності в будь-яких сферах життєдіяльності людини. А це, у свою чергу, має одним зі своїх завдань конституційне процесуальне право, об'єктивоване у відповідній галузі законодавства – конституційному процесуальному законодавстві.

Конституційне процесуальне законодавство не має належного рівня систематизації як, наприклад, інші процесуальні галузі, формалізовані в Цивільно-процесуальному кодексі України, Кримінально-процесуальному кодексі України, Кодексі адміністративного судочинства України. Однією з причин такого стану систематизації є публічний, універсальний, поліфункціональний характер конституційного процесуального права. У цьому зв'язку слід відзначити, позитивні тенденції та перспективи розвитку адміністративно-правової науки і практики, обумовлені «публічними» категоріями при розробці та правовому закріпленні процедурно-процесуальної моделі правозабезпечувального механізму (адміністративного правозабезпечувального процесу). Зокрема, на науковому рівні при визначенні поняття «адміністративно-процесуальний механізм захисту прав і свобод громадян» окреслюється сфера відносин «людина – публічна адміністрація». Наприклад, О.В. Пабат визначає адміністративно-процесуальний механізм забезпечення прав та свобод громадян як систему способів і засобів, що забезпечують необхідний порядок здійснення всіх основних прав та свобод громадян у їх взаємовідносинах з адміністративними органами [9]. На прикладному рівні – на ряду з ухваленим Кодексом адміністративного судочинства України 2005 р. ініційований Адміністративно-процедурний кодекс України [10], головним завданням якого є захист прав людини і громадянина у сфері виконавчої влади.

Таким чином, на прикладному рівні проблема кодифікації, уніфікації та оптимізації конституційного процесуального законодавства залишається невирішеною. А це, у свою чергу, гальмує хід систематизації конституційно-процесуальних гарантій.

Питання правового закріплення конституційно-процесуальних гарантій є надзвичайно складним і неоднозначним. Конституційно-процесуальні гарантії реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина є домінуючим фактором реалізації конституційної правосуб'єктності, передбаченої матеріальними нормами. Зміст і форма конституційно-процесуальних гарантій визначається сферою, змістом, видовою специфікою конституційно-процесуальних відносин. Надзвичайно важливе значення в цьому аспекті мають інституціональні конституційно-процесуальні гарантії.

Інституціональними конституційно-процесуальними гарантіями можна охарактеризувати принципи, норми, умови, засоби, процедури реалізації та захисту конкретних конституційних прав і свобод людини і громадянина, передбачених правореалізаційним процесом – складовою конституційного процесу [11] (або конституційного процесуального права). Концептуальну правову основу конституційно-процесуальних гарантій складають загальні та інституціональні принципи. Специфікою конституційно-процесуальних гарантій є умови – процесуальна правосуб'єктність, процесуальні строки. А також засоби – конституційно-процесуальний

режим, конституційно-процесуальна відповідальність. Конституційні процедури – це послідовний порядок процесуальних дій особи, регламентованих тим чи іншим блоком процесуальних норм. Зокрема, найбільш інституціоналізованими сьогодні є правореалізаційний процес, виборчий і референдумний процес, конституційний юрисдикційний процес, муніципальний процес. Кожна конституційна процедура характеризується певними умовами, засобами та структурою (стадійністю та етапністю). Процедури та її складові формалізуються в правореалізаційному процесі, який власне виступає найбільш ефективною гарантією реалізації та захисту конкретних конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Правореалізаційний процес автором розглядається у двох значеннях – у широкому та вузькому, які репрезентують сутнісні домінанти теоретико-правової та ціннісно-функціональної правової природи правореалізаційного процесу. У широкому значенні правореалізаційний процес – це хід здійснення (користування суб'єктивними можливостями) та/або регламентований процедурно-процесуальний порядок реалізації прав і свобод усіх суб'єктів конституційного права, учасників конституційно-правових відносин (наприклад, людини і громадянина України, народу України, органів державної влади, вищих посадових осіб тощо).

У вузькому значенні правореалізаційний процес являє процедурно-процесуальний порядок реалізації та/або практичного втілення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина в Україні, який врегульований конституційним процесуальним законодавством, а також деталізований іншим галузевим процесуальним законодавством (цивільним, кримінальним, адміністративним тощо). Наприклад, процедурно-процесуальний порядок реалізації права на громадянство (ст.4, 25 Конституції України) регламентується Законом України «Про громадянство України» [12]. Процедурно-процесуальний порядок реалізації конституційного права громадян на свободу об'єднання в політичні партії (ст.36 Конституції України) регламентується значною мірою Законом України «Про політичні партії в Україні» [13], актами Конституційного Суду України, статутами політичних партій. Зазначеним Законом визначаються процедури, змістом яких є сукупність дій громадян, які мають намір створення та реєстрації політичної партії; процедури звітності політичних партій та ін. Процедури участі політичних партій у виборчому процесі регламентуються відповідно виборчим процесуальним законодавством. Важливі процедурні питання щодо організації діяльності політичних партій регулюються актами Конституційного Суду України. Так, у Рішенні Конституційного Суду України надається офіційне тлумачення положень частини 6 статті 11 Закону України «Про політичні партії в Україні», якими передбачено, що політична партія протягом шести місяців з дня реєстрації забезпечує утворення та реєстрацію в порядку, встановленому Законом, своїх обласних, міських, районних організацій у більшості областей України, містах Києві, Севастополі та Автономній Республіці Крим. Згідно з правовою позицією Конституційного Суду України це положення слід розуміти як обов'язок кожної політичної партії забезпечити утворення та реєстрацію своїх обласних і прирівняних до них партійних організацій не менш як у чотирнадцяти з двадцяти семи адміністративно-територіальних одиниць України, перелічених у частині другій статті 133 Конституції України (Автономна Республіка Крим, двадцять чотири області, міста Київ, Севастополь) [14]. Процедурно-процесуальний порядок реалізації права брати участь у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними (ст. 38 Конституції України) регламентується вже сформованим сьогодні виборчим процесуальним правом і референдумним процесуальним правом. Яскравим прикладом міжгалузевого, зокрема адміністративно-процесуального регулювання є питання захисту в судовому порядку виборчих і референдумних прав громадян України, передбаченого Кодексом адміністративного судочинства України [15].

Наприклад, процедурно-процесуальний порядок реалізації права на звернення (ст.40 Конституції України) регламентується Законами України «Про звернення громадян», «Про статус народного депутата України», «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», «Про Конституційний Суд України» та іншими конституційними законами. Так, відповідно до Закону України «Про Конституційний Суд України» кожен має знати, з яких питань він може звертатися до Конституційного Суду України і які вимоги до таких звернень встановлено Законом України «Про Конституційний Суд України» [16].

У контексті аналізу процесуальних аспектів права на звернення до Конституційного Суду України правореалізаційний процес набуває особливого значення для подальшої

інституціоналізації та розвитку конституційно-процесуальних гарантій та конституційного процесу як родового явища. Оскільки ідеться про судову процесуальну діяльність, змістом якої виступає реалізація конституційного права на звернення і конституційного права на судовий захист у порядку конституційного звернення до Конституційного Суду України.

Підсумовуючи, слід відзначити, що конституційно-процесуальні норми та/або реально існуючі в державі умови для здійснення прав і свобод, обов'язків людини і громадянина складають інститут конституційно-процесуальних гарантій забезпечення прав і свобод, обов'язків людини і громадянина, який можна охарактеризувати таким чином:

- є загальним, комплексним, міжгалузевим інститутом конституційного процесуального права України;
- є одним із найважливіших спеціально юридичних факторів ефективності забезпечення конституційних прав і свобод, обов'язків людини і громадянина;
- є однією з провідних правових технологій підвищення ефективності дії механізму реалізації конституційних прав і свобод, обов'язків людини і громадянина;
- є стабілізуючою і системоутворюючою складовою системи конституційного процесуального права України;
- характеризується власною полівалентною структурою та системою. Включає субінститути: конституційно-процесуальний режим; процесуальні права та обов'язки; процесуальні строки; стадії та етапи; процесуальну відповідальність;
- регламентується конституційним процесуальним законодавством, а в деяких випадках нормами інших процесуальних галузей права;
- є ключовим елементом правореалізаційного процесу та правозахисного процесу.

Окреслені характеристики визначають зміст і спрямованість потреб удосконалення, систематизації, оптимізації та ефективізації дії конституційного процесу щодо прав людини, є складовими загальної проблематики конституційного процесу та його ролі в забезпеченні верховенства права, а також можуть бути предметом окремих науково-доктринальних досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина в Україні / За редакцією академіка НАН України Ю.С. Шемшученка. – К.: Видавництво «Юридична думка», 2008. – 252 с.
2. Особливості змісту цих категорій у конституційному праві обґрунтовані в авторській концепції конституційного процесу. Див.: Приходько Х.В. Теорія конституційного процесу: доктринальні та прикладні аспекти: монографія / Відп. ред. М.О. Баймуратов. – Тернопіль: Джура, 2010. – 292 с.
3. Рабінович П.М. Права людини і громадянина / П.М. Рабінович, М.І. Хавронюк: навчальний посібник. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.
4. Сірий М.І. Процесуальні гарантії / М.І. Сірий, Г.А. Кравчук // Юридична енциклопедія: в 6 т. /Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 1998 – Т. 5: П-С. – 2003. – 736 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
6. Касумов Ф.З. Процесуальный механизм реализации Конституции СССР: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. – государственное право и управление; советское строительство; административное право; финансовое право / Ф.З. Касумов. – М., 1985. – 19 с.
7. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник / П.М. Рабінович. – Вид. 10-е, доповнене. – Львів: Край, 2008. – 224 с.

8. Гіда Є.О. Юридичний механізм реалізації прав людини / Є.О. Гіда // Вісн. Луган. акад. внутр. справ МВС ім. 10-річчя незалежності України. – Луганськ, 2005. – Вип. № 1. – С. 35–42.
9. Пабат О.В. Адміністративно-процесуальні гарантії прав та свобод громадян: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.В. Пабат. – 2008. – 194 с.
10. Адміністративно-процедурний кодекс України: Проект закона України от 18.07.2008 № 2789 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF25H00I.html
11. Приходько, Х.В. Конституційний процес як самостійний вид юридичного процесу / Х.В. Приходько // Право України. – 2008. – № 6. – С. 29-34; Приходько Х.В. Конституційний процес: проблема класифікації та правового забезпечення в Україні / Х.В. Приходько // Право України. – 2009. – № 8. – С. 72-78.
12. Про громадянство України: Закон України від 18 січня 2001 р. // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 13. – Ст. 65. В останній редакції від 03.08.2011 р.
13. Про політичні партії в Україні: Закон України від 05 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 23. – Ст. 118. В останній редакції від 11.06.2009 р.
14. Див.: Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Міністерства юстиції України про офіційне тлумачення положень частини шостої статті 11 Закону України «Про політичні партії в Україні» (справа про утворення та реєстрацію партійних організацій) від 16 жовтня 2007 р. № 9-рп/2007 // Вісник Конституційного Суду України. – 2007. – № 5. – С. 16-18.
15. Кодекс адміністративного судочинства України : Кодекс України від 06 липня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35-36, № 37. – Ст. 446. В останній редакції від 01.11.2011 р.
16. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 49. – Ст. 272. В останній редакції від 13.10.2010 р.

УДК 342.41.001

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОСНОВИ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ ФАКТІВ У КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ

Бровченко Н.В., аспірант

Запорізький національний університет

Стаття присвячена дослідженню проблем науково-теоретичної класифікації юридичних фактів у конституційному праві, здійсненню класифікації за різними критеріями, з урахуванням галузевої специфіки, та загальній характеристиці основних видів.

Ключові слова: юридичний факт, юридичний факт-дія, юридичний факт-подія, фактичний стан, фактичний склад, матеріальний юридичний факт, процесуальний юридичний факт, юридичний вчинок, юридичний акт.

Бровченко Н.В. КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ОСНОВЫ ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКОЙ КЛАССИФИКАЦИИ ЮРИДИЧЕСКИХ ФАКТОВ В КОНСТИТУЦИОННОМ ПРАВЕ / Запорожский национальный университет, Украина

Статья посвящена исследованию проблем научно-теоретической классификации юридических фактов в конституционном праве, осуществлению классификации по различным критериям, с учетом отраслевой специфики, и общей характеристике основных видов.

Ключевые слова: юридический факт, юридический факт-действие, юридический факт-событие, фактическое состояние, фактический состав, материальный юридический факт, процессуальный юридический факт, юридический поступок, юридический акт.